

İslâm'ın İlk Dönemine Ait Bir Hiciv Örneği: Hassân b. Sâbit'in Hemziyye'si

Hasan Taşdelen

Yard. Doç. Dr., U.Ü. İlahiyat Fakültesi

h_tasdelen@hotmail.com

Özet

Hiciv, Câhiliye dönemi şiirinin önemli bir temasıdır. Bazen kişisel garazlardan, çoğu zaman ise kabileler arası rekabetten dolayı, Câhiliye şiirinde hicve başvurulmuştur. Ancak Câhiliye dönemi hicvinin en büyük özelliği, bedenî kusurlardan daha çok, muhatapta insanî erdemlerin (cesaret, vefakarlık, cömertlik vs.) bulunmaması üzerine kurulmuş olmasıdır. Bu tarz hicvin en parlak dönemi, Medine'ye hicretten itibaren, İslâm'ın tamamen yerleştiği halifeler dönemine kadar olan zaman dilimidir.

Abstract

A Satire Example of the First Period of Islam:

The Hamziyyah of Hassân b. Thabit

Satire was one of the most important themes in the poetry of Jâhiliyya period. Satirical poems were being composed for personal purposes sometimes, but mostly for tribal rivalries. However, we could not find any ode wholly dedicated to satire in this period, instead satire was used to support eulogies. One of the most distinctive characteristics of the satire of this period, is that the satire focused on humanly merits, not on corporal

defects. The second decade of Islamic invitation was the most gorgeous period of this classical type of satire in Arabic poetry.

Anahtar Kelimeler: Hassân b. Sâbit, Hiciv, Câhiliye Dönemi Şiiri.

Key Words: Hassân b. Thabit, Satire, Classical Arabic Poetry.

Hiciv Arap şiirinde oldukça önemli bir yer işgal etmektedir. Eskiden beri şiir konusunda eser yazanlar, hicvin Arap şiirinin temel konularından biri olduğu hususunda ittifak hâlinde dirler.¹

İbn Reşîk el-Kayrevânî (ö. 456/1064), *el-'Umde fî mehâsini's-şi'r ve âdâbih ve nakdih* adlı eserinde şiirin söyleniş amaçlarını sıralarken çeşitli nakillerde bulunmaktadır. Bunlar, kimine göre medih, hiciv, nesîb ve mersiye; kimine göre de, teşvik, korku, coşku ve öfkedir. Teşvik, medhiye ve teşekkür; korku, özür beyânı ve merhamet dileme; coşku, aşk ve tegazzül; öfke ise hiciv ve tehdit şeklinde ortaya çıkar.²

İbn Reşîk el-Kayrevânî, er-Rummânî'ye (ö. 384/994) atfen yaptığı tasnifte ise şiirin söyleniş amaçlarını beş olarak tespit etmektedir ki bunlar, medih, nesîb, hiciv, fahr ve vasfır. Şiirlerde yer alan teşbih ve istiareler -bu tasnife göre- son gruba dahil edilmiştir.³

Ebû Hilâl el-'Askerî (ö. 400/1009) ise şiirin ana konularını, medih, hiciv, vasf, nesîb, mersiye, fahr şeklinde sıraladıktan sonra, aslında mersiye ve fahrin, methe dahil olduğunu dile getirir. Zira fahr, kişinin kendisini soy-sop, akıl, iffet gibi güzel vasıflarla methetmesi, mersiye ise, yine bu vasıflarla, vefat etmiş olan birisini methetmesi demektir.⁴ Bu durumda, el-'Askerî'ye göre ana konular medih, hiciv, nesîb ve vasf olmak üzere dörde düşmektedir.

Arap şiirinin ana konularının sayısını artıranlar olduğu gibi, bu sayıyı mümkün olan en az seviyede tutmaya çalışanlar da vardır. İbn Reşîk el-Kayrevânî'nin, 'Abdussamed b. el-Mu'azzel'den (ö. 240/854) yaptığı nakle göre: "Şiirin tamamı üç cümledir. Fakat herkes bunları gerektiği gibi telif edemez: Övdüğünde 'sen' dersin. Hicvettiğinde 'değilsin' dersin. Mersiyede de 'idin' dersin."⁵

¹ Eski Arap şiirinin konuları hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Nihad M. Çetin, *Eski Arap Şiiri*, İstanbul 1973, s. 79-92.

² Ebû 'Alî el-Hasen b. Reşîk el-Kayrevânî, *el-'Umde fî mehâsini's-şi'ri ve âdâbih ve nakdih*, nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, Dâru'l-Cil, 5. baskı, Beyrut 1981, I, 120.

³ *el-'Umde*, I, 120.

⁴ Ebû Hilâl Abdullah b. Sehl el-'Askerî, *Kitâbu's-sinâ'ateyn el-kitâbe ve's-şi'r*, 1. baskı, Âsitâne 1320, s. 99.

⁵ *el-'Umde*, I, 123.

Daha sınırlayıcı bir yaklaşım, Arap şiirinin ana konularının iki başlık altında toparlanabileceğini, bunların da “medh” ve “hicâ/hicv” olduğunu söylemektedir.⁶

Bu bakış açısına göre, -mersiye de dâhil olmak üzere- şiirlerde dile getirilen bütün güzellikler ve övgüler ‘medh’i, bütün kötülükler ve yergiler ise ‘hicv’ i oluşturmaktadır.

Tasnif nasıl yapılırsa yapılsın, hicvin Arap şiirinin ana temalarından biri olduğu konusunda şüpheye yer yoktur.⁷ Zira bu temayı destekleyen iç ve dış faktörler Câhiliye dönemi şiirlerinin ortaya çıktığı ortamda fazlasıyla mevcuttur. İç faktörlerden kastımız temel insanî duygulardan “öfke” ve “rekabet” gibi duygulardır ki, hicvin üzerine kurulduğu temellerden biri budur. Övme ve teşekkür ihtiyacı hisseden şair bunu şiirinde methiyeler ile dile getirirken, yermek ve incitmek istediğinde bunu da hicve başvurarak gerçekleştirmektedir.

Dış faktörlere gelince: Göçebe hayatının ve kabile düzeninin şartları, kabileler arası şiddetli bir rekabet ve çekişmeyi, bu da zorunlu bir netice olarak hicvi doğurmuştur. Câhiliye dönemi Arap toplumunda, hicvin kılıçtan daha keskin ve etkili olduğu, sahayla ilgili araştırma yapan hemen herkesin sözbirliği ettiği bir husustur.

Kolayca anlaşılabilmesi gibi, hicve konu olabilecek hususlar, toplumun sosyal yapısıyla, kültürüyle ve anlayışıyla doğrudan ilişkilidir. Çünkü yerilmesi gereken “kötü”nün ne olduğu, nasıl ve ne kadar yerilmesi gerektiği, toplumlara ve kültürlerle göre değişen bir husustur. Belirli bir toplumda ve belirli bir zaman diliminde hicve konu olabilen bir husus, farklı bir toplumda ve başka bir zaman diliminde yergiye konu teşkil etmeyebilir.

Nitekim Arap şiirinin tarihî gelişimi üzerinde inceleme yapanlar, bu değişikliğin İslâm’dan önce, İslâm’ın ilk mücadele yıllarında, İslâm hâkim olduktan sonra ve Emevîler-Abbasîler dönemindeki Arap şiirinde çok kolay bir şekilde izlenebildiği kanaatini taşımaktadırlar. Abbasîler dönemi hariç tutulacak olursa, İslâm davetinin başlamasından hemen önceki dönemle, Emevîler dönemi arasında geçen süre yaklaşık 60-70 yılı kapsayan bir zaman dilimidir. Ancak bu süre zarfında bile, hicvin ana temalarında ciddi eksen kaymaları gözlemlenmektedir: kabile asabiyeti yerini imanküfür eksenindeki mücadeleye bırakmış, psikolojik savaş unsuru olarak kullanılan hiciv sanatsal bir çabaya dönüşmüş; önceleri belirli şahısları doğrudan hedef alan hiciv, toplum bünyesindeki

⁶ *el-Umde*, I, 121.

⁷ Hicvin Abbasîler dönemine kadarki tarihî seyri hakkında daha geniş bilgi için bkz. Durmuş, İsmail, “Hiciv”, *DİA*, XVII, 447-49.

kötülöklere ve çarpıklıklara yönelmiş, hülâsa, tema düzeyinde radikal değışiklikler meydana gelmiştir.⁸

Câhiliye dönemi temel alındığında, genelde hicvin, psikolojik bir silah olarak kullanıldığını görüyoruz. Şair, düşmanını hicvederken, hareket noktası, içinde yaşadığı toplumun değerleridir. Bir yandan bazı üstün değerlerin, kendisinde, kabilesinde ve taraftarlarında bulunduğunu iddia ederken, diğer yandan, karşı tarafın bu meziyetlerden mahrum olduğunu ileri sürmektedir. Şiir, bu dönemde daima şahsî veya toplumsal bir amaca yönelik olarak söylendiğinden, fahriye ve medhiyeler bile içlerinde, rakipler ve düşmanlar için gizli birer hiciv barındırmaktadır.

Bu meyanda, onurlu bir insanda mutlaka bulunması gereken, cesaret, kahramanlık, cömertlik, ahde vefa, akıl gibi unsurların muhatapta bulunmaması hicve konu edilirken, Câhiliye döneminde örnekleri çok az görünse bile bedenle ilgili kusurların da zaman zaman eleştiri konusu yapıldığı görülmektedir. Ancak bedenî kusurlar üzerine kurulan hicvin Câhiliye dönemi için, gerçek manada bir hiciv sayılmadığını İbn Reşik el-Kayrevânî'nin şu değerlendirmesinden rahatlıkla anlayabiliriz: "Hicvin en üst mertebesi, insanda bulunması gereken temel erdemler ve bunların terkiplerinin bulunmadığını dile getirenlerdir. İnsanın bedenî kusurları üzerine kurulu bir hiciv seviyece daha alt bir mertebededir."⁹ Bu sebeple, "İslâm öncesi Arap edebiyatında yazılan hicivlerin genelde nezih olduğu söylenebilir."¹⁰

Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus, şiirde tabiatı gereği abartı bulunsa bile, hicvedilecek hususların, gerçekle muhakkak bir temas noktasının olması gerektiğidir. Tamamen temelsiz iddialara dayalı hicivler etkili olmadığı gibi, hicveden açısından olumsuz birtakım neticeler de doğurabilir. Meselâ, gerçekte cömertliği ile meşhur birinin cimrilikle hicvedilmesi, hicvedileni değil, şairi zor duruma düşürmektedir. Kudâme b. Ca'fer, *Nakdu's-ş-i'r*'inde kişinin, çirkinliği, sıskalığı, cimriliği veya fakirliği, soylu bir kabileye mensup olmaması hicve konu edilmesine rağmen, şayet muhatap, aslında yakışıklı, cömert, asil...vs. ise, bunu hicvin etkisini azaltan bir 'kusur' olarak görmekte, bu tarz hicivleri '*haksız bir hiciv*' olarak değerlendirmektedir.¹¹

⁸ Ana başlıklarını verdiğimiz konular hakkında daha detaylı bilgiye sahip olmak için bkz: Kahtân Reşid et-Temîmî, *İtticâhâtu'l-hicâ fi'l-karni's-sâlisi'l-hicri*, Dâru'l-Mesîre, Beyrut, ts.

⁹ el-'Umde, II, 174.

¹⁰ Durmuş, İsmail, "Hiciv", DİA, XVI, s. 448.

¹¹ Kudâme b. Ca'fer, *Nakdu's-ş-i'r*, nşr. Abdulmun'im el-Hafâcî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, ts., s. 187.

Câhiliye dönemi hicvinin başka bir temel özelliği de, hicve konu edilen özelliklerin, 'kamuoyu' tarafından hicve değer özellikler olarak kabul edilmesidir. Bu iki şartın gerçekleşmemesi durumunda, hiciv bir 'bumerang' gibi söyleyenine zarar vermektedir. Bunun en çarpıcı örneklerinden birisi, Kudâme b. Ca'fer'in, *Nakdu's-şi'r*'inde, hicvin kusurları bölümünde kaydettiği, Câhiliye döneminin meşhur şairlerinden Semev'el'e (h.ö. 65/560) yapılan hiciv ve onun verdiği cevaptır. Hicveden şair her ne kadar hicvettiği hususların hasmında varlığı konusunda doğru tespitler yapmış olsa da bunların, toplum nezdinde gerçekten hicve değer görüldüğü konusunda isabetli davranmamış, dolayısıyla Semev'el'in cevabı, hiciv değeri açısından daha büyük bir etki uyandırmıştır. *Nakdu's-şi'r*'de Semev'el'e nisbet edilen şiir şudur:

تُعِيرُنَا أَنَا قَلِيلٌ عَدِيدُنَا فقلتُ لها: إِنَّ الْكِرَامَ قَلِيلُ
وما ضَرَرْنَا أَنَا قَلِيلٌ وَجَارُنَا عَزِيزٌ، وَجَارُ الْأَكْثَرِينَ ذَلِيلُ

Bizi sayımız azdır diye ayıplıyor. Ona dedim ki: Onurlu insanların sayısı zaten az olur!

Bize, sayımızın az, komşumuzun güçlü olması, sayıca kalabalık olanların ise, komşusunun güçsüz olması, zarar verememiştir!?"

Semev'el, hakkındaki iddiayı dile getirip bunu kabul etmediğini ifade ettikten sonra, bu iddianın bir hiciv sebebi olmaktan daha çok, aslında övünç vesilesi olduğunu, -bu arada karşı tarafı da hicvederek- şu şekilde dile getirmektedir:

وَإِنَّا لَقَوْمٌ مَا نَرَى الْقَتْلَ سَبَبًا إِذَا مَا رَأَتْهُ عَامِرٌ وَسَأُولُ
يُقَرِّبُ حُبُّ الْمَوْتِ آجَالَنَا لَنَا وَتَكَرُّهُ آجَالُهُمْ فَتَطُولُ
وما ماتَ مِنَّا سَيِّدٌ حَتْفَ أَنْفِهِ ولا طُلَّ مِنَّا حَيْثُ كَانَ قَتِيلُ

"(Bizim sayımız azdır. Çünkü) biz, öldürmeyi bir ar sebebi olarak görmeyiz, halbuki Âmir ve Selûl oğulları böyle görmektedir.

Ölüm sevgimiz, ecellerimizi bize yaklaştırmaktadır. Halbuki onlar ölümü sevmemekte ve ömürleri uzun olmaktadır.

*Bizim hiçbir büyüğümüz yatağında ölmemiştir. Fakat hiçbirinin de kanı yerde kalmamıştır."*¹²

¹² *Nakdu's-şi'r*, s.188.

Görüldüğü gibi Semev'el, kendilerine yöneltilen sayı azlığı iddiasını kabul etmekte ancak bunun hicve konu olacak bir yönünün bulunmadığını dile getirmektedir. Sayı azlığının, soylarındaki bir problemten kaynaklanmadığını, aksine bunun kahramanlıklarının, ölümden korkmadan savaşa atılmalarının ve cesaretlerinin normal bir sonucu olduğunu söylemekte, diğer yandan da, kendilerini sayı azlığı ile hicvetmeye çalışanların sayılarının çokluğunun, korkaklıklarından kaynaklandığı, savaşmaktan âciz olduklarını, kendilerinden biri öldürüldüğünde –ölüm korkusuyla- ölenin kanının peşine düşemediklerini, oldukça etkili bir şekilde anlatmaktadır.

Câhiliye dönemi hicvinin iyi bir şekilde anlaşılabilmesi için, methe konu olabilecek özelliklerinin de bilinmesine ihtiyaç vardır. Medih-hiciv arasındaki bu ilişkiyi Kudâme b. Ca'fer şu şekilde dile getirmektedir: “*Hiciv, methin zıddı olduğuna göre, şiirde methe ters düşen unsurlar ne kadar çok zikredilmişse bu şiir o kadar etkili bir hiciv özelliği taşır.*”¹³

Benzer bir bakış açısını, Câhiliye dönemi şiirindeki hiciv konusuna farklı bir perspektiften yaklaşan çağdaş yazar İliyyâ Hâvî'de de görmek mümkündür. O, *Fennu'l-hicâ ve tatavvuruhu 'inde'l-'Arab* adlı kitabında, hicvin bedevî cahilî ortamlarda bulunduğu ve fahrin bir uzantısı olarak, çoğu kere fahrin yanında zikredildiğini belirttikten sonra şöyle der: Hicvin bu tarzı ‘selbî’dir; bu tür hicivlerde, ne hicvedenin kinle dolu kalbi ne de boş ve karanlık gözleri varlık alemine çıkar.¹⁴ Bu yüzden Câhiliye şiirinde, hâlâ bir lokma için mücadele veren bedevî insanın sureti görünür. Halbuki şehrin ürettiği hicivde en büyük gaye, keşfedilmesi yolunda çabalayan insanın mücadelesidir. Bu hicivde, insan, hayatının bir gayesi olduğunu anlar; bu hiciv insanı, faydasızlık, önemsizlik ve amaçsızlık hissinden kurtarır.¹⁵

Buradan hareketle, Kudâme b. Ca'fer'in hiciv hakkındaki yorumlarını tam olarak anlayabilmek için, onun şiirde methe konu olabilecek özelliklere dair yaptığı değerlendirmeye göz atmakta fayda vardır. O, şiirdeki medih konularını dört ana başlık halinde toplamanın mümkün olduğunu dile getirmektedir. Bunlar, akıl, şecaat, adalet ve iffettir. Bu dört başlık altında yer alan konularla medheden isabetli davranmış bunların dışına çıkanlar ise, hatalı davranmış olur.¹⁶

¹³ *Nakdu's ş-i'r*, s. 113.

¹⁴ İliyyâ Hâvî, *Fennu'l-hicâ ve tatavvuruhu 'inde'l-'Arab*, Dâru's-Sekâfe, Beyrut 1998, s. 8 (muk.)

¹⁵ *Fennu'l-hicâ*' s. 8 (muk.)

¹⁶ *Nakdu's ş-i'r*, s. 96.

Şiirde ne kadar medih konusu varsa, ya bu dört maddeden birinin doğrudan konusudur veya bunların birbiriyle terki edilmelerinden oluşan bir konudur. Ancak, Kudâme'ye göre bu kısım, ancak derin kavrayış sahibi kimselerce fark edilebilir.¹⁷

Meselâ, akıl başlığı altında, kültür, hayâ, beyan (muradını güzelce ifade edebilme), siyaset, yeterlik, delilini ortaya koyabilme, bilgi, ağırbaşlılık gibi konular bulunmaktadır.

İffet başlığı altında, kanaat, hırslı olmamak, ırzını korumak ve benzeri konular bulunmaktadır.

Şecaat başlığı altında, topraklarını koruma, kabilesini savunma, intikam alma, düşmana amansız saldırı, heybet, rakipleri ile vuruşabilme, ıssız çöllerde korkusuzca yolculuk edebilme vs. bulunmaktadır.

Adalet başlığı altında ise, müsamahalı olma, mağduriyete katlanma, ihsanda bulunma, isteyene verme, konuk ağırlama gibi hususlar bulunmaktadır.¹⁸

Bu hasletlerin birbiri ile terkibi de altı ana başlık altında incelenebilir:

Akıl ve şecaatin terkiinden, musibetler ve sıkıntılar karşısında tahammüllü olmak; bir tehditle karşı karşıya kalınmışsa bunun takipçisi olmak; akıl ve iffetin terkiinden, dilencilik yapmamak, aza kanaat etmek; şecaat ve cömertliğin terkiinden, itlaf, sözünde durmamak; şecaat ve iffetin terkiinden, kötü söz ve davranışlara tavır almak, mahremiyeti korumak; cömertlik ve iffetin terkiinden, başkalarını kendine tercih etmek hasıl olur.¹⁹

Kudâme'ye göre, bir insan, yukarıda zikredilen hususların ne kadarından mahrum gösterilebilirse, şiirdeki hiciv de o nispette güçlü olacaktır.²⁰

İliyyâ Hâvî, etkisi açısından çok önemli görmesine rağmen, Kudâme b. Ca'fer'in aksine, hicvi ifade ettiği mana açısından tâli bir konuma oturtmaktadır. Ona göre Câhiliye dönemindeki hicivler, bir taraftan kabilenin düşman kabileye bakışını yansıtırken -ki o, bu tür hicivleri daha çok fahrin bir uzantısı olarak değerlendirmektedir- diğer taraftan, savaş meydanında kaybedilen bir mücadelenin şiir mısralarında kazanılması veya zararlarının azaltılması amacına yöneliktir. Nasıl bir kahraman, kılıcını, hem savunma hem de

¹⁷ *Nakdu'ş-şi'r*, s. 98.

¹⁸ *Nakdu'ş-şi'r*, s. 97-98.

¹⁹ *Nakdu'ş-şi'r*, s. 98-99.

²⁰ *Nakdu'ş-şi'r*, s. 112.

saldırma maksatlı kullanabiliyorsa, şair de şiirini “çekişmelerde ve düşmana saldırırken tıpkı bir silah gibi”²¹ kullanmaktaydı.

Kudâme b. Ca’fer’le İliyyâ Hâvî arasındaki ifade farklılığı ortadadır. Bu durum, ilkinin meseleye -yaşadığı dönem itibariyle- klâsik yöntemlerle yaklaşmasından ve değerlendirmelerini buna göre yapmasından, ikincinin de konuyu daha modern bir perspektifle ele almaya gayret etmesinden kaynaklanmaktadır. Kudâme, klâsik bir bakış açısıyla değerlendirerek, hicvi sadece temaları bakımından işlemiş ve bunların şiire dökülme kuralları üzerinde durmuş, değerlendirmesini buna göre yapmıştır. İliyyâ Hâvî’nin bakış açısı ise daha modern bir görünüm sergilemektedir. O, şiirin gelişim evreleri açısından meseleye bakmış, hicvin fahre yardımcı bir tema olmaktan çıkarak, başlı başına bir sanata dönüşerek müstakil hale gelmesini göz önünde bulundurmuştur. Bu açıdan yapılan bir değerlendirmede tabiidir ki, Câhiliye döneminde şiirin bir parçası olarak ve bir amaç için üretilmiş olan hiciv, daha sonra sanat hâline gelen ve sanat icra etmiş olmak için üretilen hicvin ilk ve ibtidai halkası olarak görülecektir.

Emeviler döneminde gelişimine devam eden hiciv, yavaş yavaş müstakil bir şiir sanatı hâline dönüşmeye başlamıştır. Bu dönemde özellikle şairlerin birbirlerini karşılıklı olarak hicvetmeleri ‘nekaiz’ (müfredi ‘nakiza’) olarak anılmaya başlamıştır. Abbasiler döneminde ise, bir değişim daha geçiren hiciv, bir taraftan daha fazla sosyal konuların hicvine yönelirken diğer taraftan da sanat açısından zirveye tırmanmıştır.²²

Câhiliye döneminde şiirlerinde hicve yer veren şairler olarak, İmru’u’l-Kays (ö. m. 545?) ve Subey’ b. ‘Avf (ö. ?), Umeyye b. Halef el-Huzâî (ö. 2/624) ile Hassân b. Sâbit (ö. 54/674), yine Hassân b. Sâbit ile Yezid b. Tu’me (ö. ?), Hassân b. Sâbit ile Ebû Sufyân b. el-Hâris (ö. 31/651-52), Te’ebbata Şerran (ö. m. 540) ile Hâcir el-Esedî (ö.?), el-Burc b. Hallâs (ö.?) ile el-Husayn b. el-Humâm el-Murrî (ö. 612), Ebû Zu’eyb el-Huzelî (ö. 28/648-49) ile Hâlid b. Zuheyr (ö.?) zikredilebilir. Ancak, İliyyâ Hâvî’ye göre, -daha önce de işaret edildiği gibi- bütün bu şairlerin ortaya koydukları örnekler, hicvin emekleme dönemini ifade etmekte ve şiirin diğer temaları arasında kendine güç belâ yer bulabilmektedir.²³

Özetlemek gerekirse, Câhiliye şiirinin genel dinamikleri başlıca şu çatışmalardan doğmaktadır:

- 1) Fertle, kabile ve toplum arasındaki sürtüşmeler.

²¹ *Fennu’l-hicâ*, s. 20.

²² Bkz. *Fennu’l-hicâ*’s. 9 (muk.)

²³ *Fennu’l-hicâ*, s. 13.

2) Fert ve devlet arasındaki sürtüşmeler (Arapların Câhiliye döneminde bugün anladığımız mânâda bir devlet söz konusu değildi. Burada kastedilen, Arapların etrafındaki devletlerdir. Arap şairleri, şiirlerinde bu devletlerin krallarını hicvetmişlerdir).

3) Kabileler arasındaki sürtüşme ve savaşlar.

4) Fertler arası sürtüşme rekabetler.²⁴

Câhiliye dönemi hicvi, sanat açısından değerlendirildiğinde şunlar söylenebilir:

1) Câhiliye dönemi şiirlerinde hiciv kasidenin, gazel, atlâl, şarap, vs. gibi bölümlerinden birisidir. Müstakil hiciv kasideleri yazılmamıştır. Daha çok, yukarıda değinildiği gibi yardımcı bir unsur olarak kullanılmıştır.

2) Şiir, vasıf (betim), gazel, medih gibi bir amaç veya başlı başına bir sanat olarak telakki edilmeyip, bunun yerine, kendini savunma veya karşı tarafın yaptığı işi dile dolayarak ondan intikam alma şeklinde moral bir değere dayandırılmıştır.

3) Karşı taraf, küfürlü sözlerle değil, bulunması gerektiği halde bulunmayan (kahramanlık, vefakârlık, asalet gibi) niteliklerle hicve konu edilmiştir.

4) Çoğunlukla karşılıklı atışmalar şeklinde cereyan etmiştir. Taraflardan biri, hicvedilmesi durumunda buna cevap vermiş, ama aynı zamanda verdiği cevapla da karşı tarafı taşlamıştır. Karşı taraf da buna göre savunmasını yapmıştır.

5) Câhiliye şairleri, kendi komplekslerini, fiziksel kusurlarını hicve konu yapmamışlardır. Câhiliye şairlerinin hicivlerinde, onların gerçek ruh hallerine ait izler bulamayız.²⁵

Hassân b. Sâbit'in Hemziyye'si

İslâm'ın ilk dönemlerinde, Müslümanlar ile müşrikler arasında yaşanan ve zaman zaman silahlı karşılaşmalara dönüştüren durum, hicvin canlanması için çok uygun bir ortam sağlamıştır. Bir taraftan maddî mücadele yürütülürken, diğer taraftan buna yardımcı olmak üzere psikolojik savaş stratejileri yürütülmüştür ki bunun en çarpıcı örneğini de hiciv teşkil etmektedir. Yapılan savaşlarda yenen tarafın bu zaferini şiirine yansıtması, yenilen tarafından da buna cevap vermeye çalışması, oldukça canlı bir ortam oluşturmuştur. Meselâ,

²⁴ Bu başlıklar hakkında daha detaylı bilgi ve örnekler için, bkz. İliyyâ Hâvî, a.g.e., s. 53-77.

²⁵ Bu başlıklar hakkında daha detaylı bilgi için bkz. İliyyâ Hâvî, a.g.e., s. 78-83.

hicretle beraber, Medine’de Evs ve Hazrec kabileleri arasında bu kabilelerin şairlerinin şiirlerine de yansıyan sürtüşme, sönme noktasına gelmiş, fakat bu sefer Mekke müşriklerinin sözcülüğünü yapan, ‘Abdullah b. ez-Ziba’râ²⁶ (ö. m. 636?), Dirâr b. el-Hattâb²⁷ (ö. m. 633) gibi şairlere cevap vermeye yönelmiştir.²⁸ Bu konuda öne çıkan iki Medineli şair Hassân b. Sâbit ve Kâ'b b. Mâlik'tir (ö. 50/670).

Aşağıda metnini ve tercümesini verdiğimiz, Hassân b. Sâbit'e ait 'Hemziyye' unvanlı kaside, İslâm'ın ilk dönemine ait bir hiciv örneğidir. Bu dönemi kendinden önceki ve sonraki dönemlere göre ayrıcalıklı kılan şey, Câhiliye dönemi tarzındaki hicvin en parlak dönemini temsil ediyor olmasıdır. Zira, bu dönemde hicvetmek için gereken motivasyon yeni davetle beraber zirveye ulaşmıştı. Putpe-restlerle Müslümanlar arasındaki şiddetli ve zaman zaman savaşa dönüşen mücadele, benzer şiddette –psikolojik bir harp stratejisi olduğu düşünülen- şiire ait sahada da yaşanıyordu. Bununla birlikte bu dönem, yepyeni bir inanç ve değerler sisteminin şiir vasıtasıyla tanıtılması noktasında, hicvin muhtevası bakımından da bir yenilik anlamı taşıyordu. Bu yüzden, Kahtân Reşid et-Temîmî'nin şu değerlendirmesi oldukça yerinde görünmektedir:

“Her ne kadar İslâm; şarap, gazel ve eğlence gibi şiirin bazı konularının geri plana itilmesine yol açmışsa da, başka bazı bakımlardan hicvin güçlenip gelişmesinde de etkili olmuştur. Zira, İslâm'ın ilk dönemlerinde, Câhiliye ruhu hala ideal ve değerleriyle insanlar üzerinde etkisini devam ettiriyordu. Dolayısıyla Câhiliye dönemi hicvi, dinî hicivde de kendini güçlü bir şekilde hissettirmiştir. İslâm'ın zuhurundan sonra soy, asalet, kabile ırkçılığı, korkaklık ve teslimiyetçiliğin yerilmesi gibi konular zayıflamamıştır. Bununla birlikte hiciv üslubunda, İslâmî etki, sadeliğiyle, anlaşılabilirliğiyle, bazı Kur'anî mefhumları kullanmasıyla ve zaman zaman Kur'anî tarzda münakaşa ve delillendirmeye başvurmasıyla açık bir şekilde görünüyordu.”²⁹

²⁶ ‘Abdullah b. Ziba’râ b. Kays es-Sehmî, Mekke'nin fethine kadar müslümanlar aleyhinde şiirler söylemiştir. Mekke'nin fethedilmesinden sonra Negrân'a firar etmiş, daha sonra Mekke'ye dönerek müslüman olmuştur. (Bkz. Hayruddin ez-Zirikli, *el-A'lâm*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 15. baskı, Beyrut 2002, IV, 87).

²⁷ Dirâr b. el-Hattâb b. Mirdâs. Kılıç sahibi şairlerdendir. Mekke'nin fethinden sonra müslüman olmuştur.(Bkz. *el-A'lâm*, III, 215).

²⁸ Muhammed Hudur, *Edebu sadri'l-İslâm*, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Beyrut 1981, s. 178.

²⁹ Kahtan Reşid et-Temîmî, *a.g.e.*, s. 26.

İslâm'ın topluma tamamen hakim olmasından sonra ise, bu tür hicivde bir gerileme yaşandığı, bunun yerini siyasi hicvin aldığını da ifade etmek gerekir.

Hassân b. Sâbit 'Hemziyye' kasidesini, Hz. Peygamberi hicvetmiş bulunan Ebû Sufyân b. el-Hâris'e cevaben -ki o sırada henüz Müslüman değildi- Mekke'nin fethinden hemen önce söylemiştir. Kaside, kafiyeleri hemze ile bittiği için 'hemziyye' adını almıştır.

Bu şiirin başındaki (ilk on beyit) şarap tasvirinin yapıldığı bölümle ilgili olarak, Hassân b. Sâbit'in bunları Câhiliye döneminde yazdığı, kalan kısmını ise İslâmî dönemde tamamladığı şeklinde yorumlar vardır. Bu yorumların sebebi İslâm'ın şarap içmeyi kesin olarak yasaklamasıdır. Böyle bir yasak ortada iken şarap içmeye özendirici özellik taşıyan tasvirlerin dile getirilmesinin mümkün olmadığını düşünenler, kasidenin bu bölümünün Câhiliye döneminde söylenmiş olması gerektiği kanaatini taşımaktadırlar. Ancak, şiirin rivayeti konusunda herhangi bir problem olmadığını varsaydığımızda, bu tür yorumların çok da kabul edilebilir olmadığını söylememiz gerekir. Zira Câhiliye döneminde yarım bırakılmış bir kasidenin, İslâmî dönemde tamamlanmak zorunluluğunun bulunmasını anlamak mümkün değildir. İslâmî dönemde de yeni bir kasideye yeni bir giriş yapılması pekala mümkündür.

Hassân b. Sâbit'in divanını şerh eden Berkûki'ye göre de, kasidenin bu bölümü Hassân b. Sâbit tarafından, henüz Müslüman olmadan söylenen kısımdır. Kasidenin geri kalan kısmı ise, Müslüman olduktan sonra tamamlanmıştır. Yine Berkûki'nin kaydettiğine göre, Hassân b. Sâbit şarap içen bazı gençleri şiddetle azarladığında ona, "Bize bu izni veren sensin, bizim içki içmeyi bırakmamıza senin 'İçeriz de aslanlara dönüşürüz...' demen engel olmuştur" dediklerinde, şöyle cevap vermiştir: "Bunlar benim Câhiliye döneminde söylediğim şeylerdir. Ben, vallâhi, Müslüman olduktan sonra ağzıma hiç içki koymadım."³⁰

Yine kasidenin başındaki bu kısmın önceden yazılmış olması gerektiğini söyleyenler, ikinci bir delil olarak, bu bölümünün kasidenin diğer bölümüyle hiçbir manevi irtibatının olmadığını ileri sürmektedir. Bu yüzden bu bölümün Hassân b. Sâbit'e nispetinin şüphe taşıdığını dile getirenler de vardır.³¹

İhsân en-Nass ise, kasidenin bu şekliyle, bir bütünlük taşıdığını, ilk bölümün kaldırılması durumunda, kasidenin şekli

³⁰ 'Abdurrahman el-Berkûki, *Şerhu divâni Hassân b. Sâbit el-Ensârî*, 1. baskı, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Beyrut 2004, s. 38-39.

³¹ Muhammed 'Alî Ebû Hamde, *Fi't-tezavvuki'l-cemâli li-Hemziyyeti Hassân b. Sâbit*, Mektebetu'r-Risâle, Amman 1988, s. 39 (Ebû Hamde, bu görüşü D. Mahmûd İbrâhim'e nisbet ederek zikretmiştir.)

bütünlüğünün bozulacağını dile getirerek, bu kısmın da Hassân b. Sâbit'e ait olması gerektiğini ifade eder. Bununla birlikte, kasidenin ilk bölümünün Câhiliye döneminde söylenmiş olduğu düşünülse bile, Hassân b. Sâbit'i İslâmî dönemdeki bir kasidesi için böyle bir giriş bölümünün güzel bir tercih olmadığı kanaatini taşımaktadır. Bu durumda söylenebilecek tek şey, buradaki ifadelerin İslâm öncesi gençlik günleri anılarını tazelemek olduğudur. Yoksa İslâm dönemindeki yaşantısı değildir.³²

Esasen Câhiliye dönemi şiirlerinde kasideye, sevgilinin anlatımı, şarap, kalıntılar vs. zikredilerek giriş yapılması, şairin ustalığını ve şiir söyleme sanatında söz sahibi olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Zira, bu konular Arap şiirinde oldukça fazla işlenen konulardır. Bu yüzden yeni ve orijinal ifadeler bulabilmek, muhatapların dikkatini çekebilmek ve etkileyebilmek için, ustalık sergilenmesi gerekmektedir. Şiirin bu bölümünü asıl konuya geçiş yapılması için bir tür 'ısınma faaliyeti' olarak değerlendirmek mümkündür. Bu sebeple, ustalık sergilenmesi gereken bu bölümde, kişinin kendi düşüncelerinden daha çok sanatını konuşurması ve ustalığını sergilemesi gerekmektedir. Böyle bir bakış açısı, 'Hemziyye'de giriş kısmında, kasidenin geri kalan kısmı arasında irtibat bulunmadığını söyleyenler için de makul bir cevap olabilir. Yine böyle bir değerlendirme, Câhiliye şiirinin şekli yapısı göz önünde bulundurulduğunda Müslüman bir şairden, şarap ve kadın tasvirine dair ifadeler iştilmesini de belli bir mantıkî çerçeveye oturtmaktadır. Yani bu kısımdaki temel amaç, şairin kendi duygu ve düşüncelerini dile getirmekten daha çok, sanat ve ustalığını gösterme amacına yöneliktir. Bu yüzden, giriş kısmında dile getirilen hususların gerçekliğinin sorgulanmasının çok da önemli olmadığını belirtmekte fayda vardır.

Hassân b. Sâbit'in Hemziyye'si:

1- عَفَّتْ ذَاتُ الْأَصَابِعِ فَالْجَوَاءُ إِلَى عَذْرَاءَ مَنْزِلُهَا خَلَاءُ³³

Zâtu'l-Esâbi'deki izler kayboldu. el-Civâ'dan ta 'Azrâ'ya kadar olan mevkilerdeki evler de bomboş.

2- دِيَارٌ مِنْ بَنِي الْحَسْحَاسِ قَفْرٌ نُعَفِّيَهَا الرِّوَامِسُ وَالسَّمَاءُ

³² Ebû Hamde, *a.g.e.*, s. 40.

³³ Bu kaside için bkz. *Dîvânu Hassân b. Sâbit* (Şerehahû ve ketebe hevâmişehû ve kaddeme leh el-Ustâz 'Abdullah Muhennâ,) Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. baskı, Beyrut 1986, s. 17-21; el-Berkükî, *Şerhu Dîvâni Hassân b. Sâbit el-Ensârî*, s. 37-42.

Oralarda artık cömert insanlar yok. Rüzgarlar ve yağmurlar, onların izini silmekte.

Zâtu'l-Esâbi' ve Civâ', Şam'ın (Dımaşk) hemen dışında olan iki yerleşim birimidir. 'Azrâ' ise Şam'a bir konaklık uzaklıktadır. Buralar Gassânîler döneminde, idarenin başında olan Benû Cefne'nin yerleşim birimlerindedir. Câhiliye döneminde buralara gelmiş ve bu idarecilerle tanışıp yardımlarını görmüş olan Hassân b. Sâbit, o eski günlerin anısına kasidesine bu şekilde başlamaktadır.³⁴

İkinci beyitte geçen 'Benu'l-Hashâs' hakkında Berkûkî, el-Hashâs b. Mâlik'in oğullarının bu isimle yâd edildiğini naklettikten sonra şöyle bir değerlendirme yapmaktadır: "Bununla birlikte bence Hassân (r.a.) hâlâ, Gassanî krallarından ve onların cömertliğinden bahsetmektedir. Zira İbn Fâris (ö. 395/1004) 'hashâs'ın, 'açlığı cömertliği ile gideren insan' olduğunu söylemiştir. Bu durumda 'benu'l-hashâs' cömert insanlar manasına gelmektedir."³⁵

3- وَكَانَتْ لَا يَزَالُ بِهَا أَنَيْسٌ خِلَالَ مُرُوجِهَا نَعْمٌ وَ شَاءُ

Halbuki oraları şenlendirenler vardı, otlaklarında da, develer ve koyunlar.

4- فَدَعُ هَذَا، وَ لَكِنْ مَنْ لَطِيفٍ يُورِّقُنِي إِذَا ذَهَبَ الْعِشَاءُ

Her neyse bırakalım (bu eski anıları), gece çöktüğünde beni kim uykusuz bırakan bir hayalden kurtarabilir?

5- لِشَعْنَاءِ الَّتِي قَدْ نَيَّمْتُهُ فَلَيْسَ لِقَلْبِهِ مِنْهَا شِفَاءُ

Kişiyi kulu kölesi yapan (sevgilim) Şa'sâ'nın hayalidir bu. Ki ona tutulanın gönlü bir türlü bu dertten kurtulamıyor.

6- كَأَنَّ سَبِيئَةً مِنْ بَيْتِ رَأْسٍ يَكُونُ مِزَاجَهَا عَسَلٌ وَمَاءٌ

Sevgilimin ağzı, içine bal ve su karıştırılmış, yullanmış değerli Beyt Râs (Ürdünde bir yer adı) şarabı,

7- عَلَى أَنْيَابِهَا أَوْ طَعْمَ غَضٍّ مِنَ التُّفَّاحِ هَصْرَهُ الْجِنَاءُ

Veya olgunlaşıp dalını aşağıya doğru eğmiş taze elma gibi (tatlı ve güzel kokuludur.)

8- إِذَا مَا الْأَشْرِبَاتُ ذُكِرْنَ يَوْمًا فَهِنَّ لَطِيبِ الرَّاحِ الْفِدَاءُ

Birgün çeşit çeşit içkilerden laf açılacak olursa, bunların hepsi bir yana güzel şarap bir yanadır.

³⁴ Bkz. Berkûkî, s. 37.

³⁵ Bkz. Berkûkî, s. 37.

9- نُؤَلِّيْهَا الْمَلَأَمَةَ إِنْ أَلْمَنَّا إِذَا مَا كَانَ مَعْتُ أَوْ لِحَاءِ

Eğer aramızda kavga veya ağız dalaşı olur da kınanacak bir şeyler yaparsak, suçu ona atveririz.

10- وَنَشْرِبُهَا فَتَنْرُكُنَا مُلُوكًا وَأَسَدًا مَا يُنْهِنُهَا اللَّقَاءُ

İçeriz, içeriz de bizi krallara ve vuruşmanın korkutamayacağı aslanlara dönüştürüverir.

11- عَدِمْنَا خَيْلَنَا إِنْ لَمْ تَرَوْهَا تُثِيرُ النَّعَمَ مَوْعِدُهَا كَدَاءُ

Atsız kalalım, şayet siz onları Kedâ'da (Mekke'deki en yüksek tepe) buluşmak üzere tozu dumana katarak koşarken görmezseniz.

12- يُنَازِعَنَّ الْأَعِنَّةَ مُصْغِيَاتٍ عَلَى أَكْتَفِهَا الْأَسْلُ الظَّمَاءُ

Ve (süvarilerinin emirlerini duymak istercesine) başlarını sağa sola kıvrarak, gemlerini çekiştirirken (görmezseniz). Üstlerinde de (kana) susamış mızraklar vardır.

Bu beytin birinci bölümü, Berkûki'nin divanında, بيارين الأعنة şeklinde kaydedilmiştir. Bu şekilde manası: “Tepeye doğru koşarken, dizginleriyle yarışıyorlar” demektir. ‘Dizgin ile yarışmak’ süvarileri, onları kontrol etmek için, dizginlerini kullanmadan onlar sanki bunu biliyormuşçasına, süvarisinin istediği şekilde hareket ediyor demektir. Berkûkinin naklettiği bir başka rivayet de (بيارين الأسنة) şeklindedir. Bu takdirde manası: “Süvarilerinin başlarından biraz ileriye çıkacak gibi yatay şekilde tuttıkları mızraklarla başları mızrakların olduğu tarafa meylederek yarışıyorlar” demektir ki, atların çok hızlı koştuklarını dile getirmektedir.

13- تَظَلُّ جِيَادَنَا مُتَمَطَّرَاتٍ يُطْمُئِنُّنَّ بِالْخُمْرِ النَّسَاءُ

Safkanlarımız birbirini geçmek için ha bire yarışır. Kadınlar -geri çevirmek için- başörtüleriyle onlara vurur.

14- فَلَمَّا تُعْرِضُوا عَنَّا اعْتَمَرْنَا وَكَانَ الْفَتْحُ وَانْكَشَفَ الْغِطَاءُ

Şayet, başımızdan savuşup giderseniz umremizi yaparız. Böylece, fetih gerçekleşmiş ve perde açılmış olur. (Hazret-i Peygamber'in rüyasının tevili gerçekleşmiş olur).

15- وَإِلَّا فَاصْبِرُوا لِجَلَادِ يَوْمٍ يُعِينُ اللَّهُ فِيهِ مَنْ يَشَاءُ

Aksi takdirde, bekleyin vuruşmanın olacağı günü ki, Allah o günde dilediğine yardımcı olacaktır.

16- وَجِبْرِيلُ رَسُولُ اللَّهِ فِيْنَا وَرُوحُ الْفُدُسِ لَيْسَ لَهُ كِفَاءٌ

Hem de Allah'ın elçisi Cebrail bizim aramızdadır. Rûhu'l-Kuds'un (Cebrail'in) asla bir dengi yoktur (sizin aranızda).

17- وَقَالَ اللَّهُ قَدْ أَرْسَلْتُ عَبْدًا يَقُولُ الْحَقَّ إِنْ نَفَعَ الْبَلَاءُ

Allah şöyle buyurdu: “Ben gerçeği dile getiren bir kulu elçi yaptım. İmtihanların (musibetlerin) faydası olsa....!”³⁶

18- شَهِدْتُ بِهِ فَقُومُوا صَدَّقُوهُ فَقُلْتُمْ لَا نَقُومُ وَلَا نَشَاءُ

Ben ona tanıklık ettim. Kalkın siz de onu doğrulayın! Dediniz ki: Ne kalkarız ne de böyle bir şeyi aklımızdan geçiririz.

19- وَقَالَ اللَّهُ قَدْ سَيَّرْتُ جُنْدًا هُمُ الْأَنْصَارُ عَرَضَتْهَا اللَّفَاءُ

Allah buyurdu ki: Ben bir orduyu harekete geçirdim. Onlar Ensâr'dır, onların tek derdi düşmanla buluşmaktır.

³⁶ Bu hicviyenin 11 beytinin bir çevirisi için bkz. Hayrettin Karaman-Bekir Topaloğlu, *Arap Dili ve Edebiyatından Tercemeler*, İstanbul 1967, s. 72-73. Karşılaştırma yapılabilmesi açısından bu tercüme buraya dercedilecektir. Orijinal imla korunmakla birlikte, karşılaştırmada kolaylık sağlaması için beyit numaraları eklenmiştir.

“17- Allah buyurdu ki: Ben hakkı söyleyen bir kul gönderdim. Eğer imtihan (İslâm daveti size) kâr ederse... (ona uyarınız.)

18- Bütün gönlümle ona inandım, milletim de onu tasdik etti. Siz ise, davetine uymuyor ve arzu da etmiyoruz, dediniz.

16- Allah'ın emini olan Cibril içimizdedir, eşi ve benzeri bulunmayan Ruhulkudüs de bizde.

22- Artık gizlilik ortadan kalktıktan sonra, Ebu Süfyan'a benden o yaygın haberi götürün:

23- Ki kılıçlarımız seni de köle yapmış, Abduddar kabilesini de; şimdi ona (Abduddar'a) cariyeler efendilik etmektedir.

24- Sen Muhammed'i hicvettin, ben de onun namına cevap verdim. Bu husustaki mükâfatım ise Allah'ın yanındadır.

25- Onu nasıl hicvedersin? Halbuki sen ona denk bile olamazsın. İkinizden kötü olanınız iyi olanınıza kurban olsun.

26- Sen, sâdik ve itâatkar, hak dinin mümessili, Allahın emini olan ve vefa ahlâkının örneği bulunan Muhammed'i hicvetmişsin.

27- Sizden, Resûlullah'ı hicvedenle onu medhedip yardımına koşan hiç müsavî olur mu?

28- Benim babam, dedem ve şerefim, Muhammed'in şerefini sizden koruyan bir kalkandır.

32- Lisanım, hiç bir kusuru bulunmayan keskin bir kılıçtır. (Şiir) denizim ise kovaların bulandıramayacağı (kadar engin) dir.”

20- لَنَا فِي كُلِّ يَوْمٍ مِنْ مَعَدَّ سَبَابٌ أَوْ قِتَالٌ أَوْ هِجَاءٌ

*Biz Ensâr her gün Me'ad Kabilesi (Kureys) ile sövüşür veya vuruşur ya da yerişiriz.*³⁷

21- فَحُكِّمُ بِالْقَوَافِي مَنْ هَجَانَا وَنَضْرِبُ حِينَ تَخْتَلِطُ الدَّمَاءُ

Bizi hicvedenleri, beyitlerimizle gemleriz. (Savaş kızışp da) akan kanlar birbirine karıştığı zaman, kılıç sallamasını da biliriz.

22- أَلَا أْبْلُغُ أَبَا سُفْيَانَ عَنِّي فَأَنْتَ مُجَوِّفٌ نَجِبٌ هَوَاءٌ

Bak! Ebû Sufyân b. el-Hâris'e benim şöyle dediğimi naklet: -ki sen Ey Ebû Sufyân, kof, ödlele bir hiçsin-

23- بِأَنَّ سُبُوفَنَا تَرَكَكَ عَبْدًا وَعَبَدَ الدَّارِ سَادَتُهَا الْإِمَاءُ

"Kılıçlarımız seni ve 'Abduddâr'i bir köleye dönüştürmüş de onların kadınları efendileri hâline gelmişti."

24- هَجَوْتَ مُحَمَّدًا فَأَجَبْتُ عَنْهُ وَعِنْدَ اللَّهِ فِي ذَلِكَ الْجَزَاءُ

³⁷ Abdullah Kızılcık, "Muhadram Şairlerden Hassân b. Sâbit'in İslâmî Döneme Ait Şiirlerinde Tema" isimli makalesinde (bkz. *Nüşa*, yıl: VI, sayı: 20, Kış 2006, s: 77-84), bu kasidenin, 20, 21, 22, 24, 25, 26, 27, 31 ve 32. beyitlerinin tercümesine vermiştir. Bir karşılaştırma yapılabilmesi amacıyla, Kızılcık'ın tercümesini beyit numaraları ile buraya dercediyoruz (beyitlerin başındaki rakamlar, karşılaştırma kolaylığı sağlaması için tarafımızdan eklenmiştir):

20- Arapların atası Me'ad soyundan gelen bizlerin her gün savaşı, sataşması ya da hicivleri vardır.

21- Bizi hicvedenlere biz kâfiyeleri (şiiirleri) sağlam dokuruz ve kanların birbirine karıştığı savaşta da onları vururuz.

22- Dikkat! Ebû Süfyan'a benden iletin: Sen boş kafalı, korkak ve havâînin tekisin.

24- Sen Muhammed'i (a.s) hicvettin. Ben onun adına cevap veriyorum. Zâten Allah katında bu yaptığının cezası vardır.

25- Sen ona denk olmadığın halde onu hiciv mi ediyorsun?! Sizin şerriniz hayrınıza fidyedir.

26- Sen karakteri vefâ olan mübarek ve iyi, İbrahim Peygamberin dini üzere olan Allah'ın güvenilir bir elçisini hicvettin.

27- Sizden Allah Resulü'nü yeren kimse (bilsin ki) onu metheden ve de ona yardım eden birdir.

31- Bizden anlaşma yapan el-Hâris b. Ebî Dırar ile Kureyza kabilesi (artık) masumdur.

32- Dilim kusursuz, sert (bir kılıç gibi) ve (şiiir) denizim de kovaların bulandıramadığı (sular gibidir)."

Sen Muhammed'i (s.a.v.) hicvettin, ben de sana cevabını yapıştırdım. Allah katında bunun bir mükâfatı vardır.

25- أَتَهْجُوهُ وَأَسْتَلَهُ بِكُفٍّ فَشَرُّكُمْ لِخَيْرِكُمْمَا الْفِدَاءُ

Onu hicvetmeye mi yelteniyorsun, dengi olmadığın halde. Hanginiz kötü ise, iyi olana feda olsun!

26- هَجَوْتَ مُبَارَكًا بَرًّا حَنِيفًا أَمِينًا اللَّهُ شِيمَتُهُ الْوَفَاءُ

(Kötü olan tabii ki sensin. Çünkü sen) Mübarek, iyi, hanif, Allah'ın risaletini emanet ettiği, tabiatı vefâkârlık olan bir insana dil uzattın.

27- فَمَنْ يَهْجُو رَسُولَ اللَّهِ مِنْكُمْ وَيَمْدَحْهُ وَيَنْصُرُهُ سَوَاءٌ

Aynı mıdır, sizden Allah Resülüne dil uzatan kişi ile, onu metheden ve yardımcıları olanlar!

28- فَإِنَّ أَبِي وَوَالِدَهُ وَعَرَضِي لِعِرْضِ مُحَمَّدٍ مِنْكُمْ وَقَاءُ

Babam, ceddim ve şerefim, Muhammed'in (s.a.v.) şerefini size karşı korumak için bir kalkandır.³⁸

Beyitte geçen عرض kelimesi farklı manalara gelebilmektedir. el-Beğavî (ö.510/1117), Şerhu's-sunne'sinde (فإن دماءكم وأموالكم وأعراضكم عليكم) hadisini açıklarken³⁹ kelimenin taşıdığı manalar hakkında derli toplu malumat vermektedir. Buna göre "ırd" kelimesi insanın toplum içinde yüceltilmesine veya alçaltılmasına sebep olan hususların tamamıdır. Bunlar, kişinin sadece kendisinde olabileceği gibi sadece soyunda da bulunabilir. Yani kişi atalarının yapıp ettikleriyle övülebilir veya yerilebilir. el-Beğavî, İbn Kuteybe (ö. 276/889) dışında dilticilerin çoğunluğunun bu kanaatte olduğunu ifade etmektedir.⁴⁰

İbn Kuteybe, bazı hadisleri delil olarak kullanmak suretiyle bu kelimenin sadece 'nefs/kişinin zatı veya bedeni' manasına geldiğini iddia etmekte ve yukarıda zikredilen beyti de buna göre yorumlamaktadır. Nitekim Berkûkî de, "ırd" kelimesine el-Beğavî'ye atfen verdiğimiz manaların tamamını İbnu'l-Esîr'den (ö. 606/1210) naklettikten sonra, tercihini 'ırd' kelimesinin bu beyitte 'nefs' manasına geldiğini söyleyerek dile getirmektedir. O, bununla birlikte, beyitte

³⁸ Hz. Âişe (r.ha), kendi huzurunda, ifk hadisesinden dolayı Hassan b. Sâbit hakkında ileri geri konuşulmasını hoş görmez ve yukarıda tercümesine verdiğimiz beyti kasederek, "Çünkü o, bu beyti söylemiştir." dermiş. Bkz. *Sahîhu'l-Buhârî*, Meğâzî, 34; el-Hâkim en-Neysâbüri, *el-Mustedrak ale's-sahîhayn*, 1. baskı, Dâru'l-Harameyn, Kahire, 1998, III, s. 598.

³⁹ Bkz. el-Beğavî, *Şerhu's-sunne*, nşr. Şu'ayb el-Arnâût-Muhammed Zuheyr eş-Şâviş, el-Mektebu'l-İslâmî, 2. baskı, Dimeşk 1983, VII, s. 216.

⁴⁰ el-Beğavî, *a.g.e.*, VII, 217.

geçen 'ird' kelimesine 'kişiyi atalarından miras kalan iyi veya kötü nam/şeref/namus' manasının verilmesinin de mümkün olduğunu, bu takdirde beyitte 'husûstan sonra umûm' yapılmış olacağını ifade etmektedir.⁴¹

Halbuki, el-Begâvî, İbn Kuteybe'nin kendisine delil olarak kullandığı hadisleri teker teker ele alarak, bu hadislerde geçen 'ird/a'râd' kelimelerinin 'nefs' manasına gelmediğini zikrettikten sonra, yukarıdaki beyitte geçen (عرضي) ifadesinin 'nefsim' manasıyla değil, 'bana iyi veya kötü nam bırakmış bütün seleflerim' manasıyla değerlendirilmesinin daha uygun olacağını ifade etmiştir.⁴² O halde, bu manaya en uygun Türkçe karşılık 'şeref' veya 'namus' olarak görünmektedir. Beyitte geçen (عرضي) ifadesine 'nefsim' veya 'bedenim' manası verilmesi durumunda, hemen öncesindeki 'babam' ve 'ceddim' ile mana irtibatının zayıfladığını düşündüğümüz için, bu ifadeyi 'şerefim' şeklinde Türkçe'ye çevirmeyi daha uygun bulduk.

29- فَأَمَّا تَتَّقَنَّ بَنُو لُؤَيٍّ جُدَيْمَةَ إِنَّ قَتْلَهُمْ شِفَاءٌ

Eğer Lu'ey oğulları Cuzeyme'lileri yakalarsa, (bilinsin ki) onların katledilmesi yüreğimizi soğutur.

30- أَوْلَيْكَ مَعَشَرٌ نَصَرُوا عَلَيْنَا فَفِي أَظْفَارِنَا مِنْهُمْ دِمَاءٌ

Çünkü onlar, bize karşı cephe alan kişilerdir. Bu yüzden tırnaklarımızda hâlâ kanları var.

31- وَحِلْفُ الْحَارِثِ بْنِ أَبِي ضِرَارٍ وَحِلْفُ قُرَيْظَةَ مِنَّا بَرَاءٌ

el-Hâris b. Ebî Dırar'ın anlaşması ve Kurayza'nın anlaşması (anlaşmayı ihlal ettikleri için) artık hükümsüzdür.

32- لِسَانِي صَارَ لَمْ لَا عَيْبَ فِيهِ وَبَحْرِي لَمْ لَا تُكْدِرُهُ الدَّلَاءُ

Dilim, kusursuz keskin bir kılıçtır. Denizime gelince, onu da (içine daldırılan) kovalar bulandıramaz.

Sonuç

Câhiliye döneminde, daha sonraki dönemlerde incelik sanat hâline dönüşmüş ve Abbasiler döneminde zirveye ulaşmış olan edebî hiciv örnekleri görülmez. Zira bu dönemde, şiirlerde yer alan hicivler

⁴¹ Berkûkî, a.g.e., s. 42.

⁴² el-Begâvî, a.g.e., VII, s. 218-19. Bu kelimenin çeşitli hadislerde aldığı manalar için ayrıca bkz. Mütercim Ahmed Asım Efendi, *Kâmûs Tercümesi*, ع ر ض maddesi.

amaç değil araçtır, genellikle, fahrin bir uzantısı olarak görülür. Halbuki daha sonraki dönemlerde şair hicvi bir sanat olarak icra etmeye başlamıştır. Bu yüzden Câhiliye dönemi şiirlerinde, gazel, şarap, vâsf, fahr ana temalar olarak görülürken, hiciv bunların arasına sıkıştırılmış, tâli öneme sahip bir unsur olarak ortaya çıkar. İliyyâ Hâvî, bunun sebebi olarak, Câhiliye dönemi şairinin enaniyetini görür. Câhiliye dönemi şairi öncelikli olarak kendine bakar. Başkalarına bakmayı gerektiren hiciv, bu yüzden, onda, ancak, yine kendini savunmak ve hak aramak amacına matuf olarak vardır. Bu sebeple, 'fahır' ve 'vâsf' şiirlere o kadar hâkimdir ki, neredeyse hicve yer kalmamaktadır.⁴³ Bu durum aynı zamanda, Câhiliye dönemine ait hicivlerin daha sonra bir sanat olarak ortaya çıkan hicivden niçin daha geri durumda kabul edildiğini de izah etmektedir.

Hiciv (nekâiz), Emevîler döneminde özellikle el-Ahtal (ö. 92/710-711), Farazdak (ö. 114/732) ve Cerîr'le (ö. 114/732) farklı bir yöne doğru gelişmeye başlamış, Abbasiler döneminde ise İbnu'r-Rûmî (ö. 286/896), Mutenebbî (ö. 354/965), el-Ma'arrî (ö. 449/1057) gibi parlak şairler aracılığıyla olgunluğa erişmiştir.

Kaynakça

- 'Abdurrahman el-Berkûkî, *Şerhu dîvâni Hassân b. Sâbit el-Ensârî*, 1. baskı, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Beyrut 2004.
- el-'Askerî, Ebû Hilâl Abdullah b. Sehl, *Kitâbu's-sinâ'ateyn el-kitâbe ve's-şi'r*, 1. baskı, Âsitâne 1320.
- el-Beğavî, *Şerhu's-sunne* (VII), nşr. Şu'ayb el-Arnâût-Muhammed Zuheyır eş-Şâvîş, el-Mektebu'l-İslâmî, 2. baskı, Dimeşk 1983.
- Buhârî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. İsmâ'îl, *el-Câmiu's-sahîh, I-VII*, el-Mektebetü'l-İslâmî, İstanbul 1979.
- Çetin, Nihad M., *Eski Arap Şiiri*, İstanbul 1973.
- Durmuş, İsmail, "Hiciv", *DİA*, XVII, 447-49.
- Ebû 'Alî el-Hasen b. Reşîk el-Kayrevânî, *el-'Umde fî mehâsini's-şi'ri ve âdâbihî ve nakdih*, nşr. Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd, Dâru'l-Cil, 5. baskı, Beyrut 1981.
- el-Hâkim en-Neysâbü'rî, *el-Mustedrak ale's-sahîhayn* (III), 1. baskı, Dâru'l-Harameyn, Kahire, 1998.
- Hassan b. Sâbit, *Dîvânu Hassân b. Sâbit* (Şerehahû ve ketebe hevâmîşehû ve kaddeme leh el-Ustâz 'Abdullah Muhennâ,) Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. baskı, Beyrut 1986.

⁴³ *Fennu'l-hicâ'*, s. 11.

- Hayruddin ez-Zirikli, *el-A'lâm*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 15. baskı, Beyrut 2002.
- İliyyâ Hâvi, *Fennu'l-hicâ ve tatavvuruhû 'inde'l- 'Arab*, Dâru's-Sekâfe, Beyrut 1998.
- Kahtân Reşid et-Temîmî, *İtticâhâtu'l-hicâ fi'l-karni's-sâlisi'l-hicrî*, Dâru'l-Mesîre, Beyrut, ts.
- Karaman, Hayrettin-Topaloğlu, Bekir, *Arap Dili ve Edebiyatından Tercemeler*, İstanbul 1967.
- Kızılçık, Abdullah "Muhadram Şairlerden Hassân b. Sâbit'in İslâmî Döneme Ait Şiirlerinde Tema" *Nüşa*, yıl: VI, sayı: 20, Kış 2006.
- Kudâme b. Ca'fer, *Nakdu's şî'r*, nşr. Abdulmun'im el-Hafâcî, Dâru'l-Kutubi'l- İlmîyye, Beyrut, ts.
- Muhammed 'Alî Ebû Hamde, *Fî't-tezavvuki'l-cemâli li-Hemziyyeti Hassân b. Sâbit*, Mektebetu'r-Risâle, Amman 1988.
- Muhammed Hudur, *Edebu sadri'l-İslâm*, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Beyrut 1981.
- Mütercim Ahmed Âsım Efendi, *Kâmûs Tercümesi*, İstanbul 1305.